

KORUNK ÉS AZ ERKÖLCS

(A GRAMSCI INTÉZET ETIKAI VITÁJÁRÓL)

Miként annyi más, a közelmúltban a marxista filozófusok körében, avagy marxisták és nem marxisták közötti párbeszéd formájában lezajlott polémia, a Gramsci Intézetben megrendezett etikai vita is illusztris példája a marxista gondolat korszerűsödésének, életerejének, szüntelenül növekvő térhódításának. A Kossuth Kiadó gondozásában *Huszár Tibor* színvonalas bevezetőjével 1967-ben magyarul is megjelent válogatás csak részben tükrözi a vita szabad légkörét, elevenségét, hiszen műfaji sajátosságainál fogva pusztán az előadások tömör összefoglalását tartalmazza, de így is érzékelteti az érintett kérdések felvetésének magas elméleti színvonalát. Részt vettek a vitában az olasz marxistákon kívül a szocialista és a nyugati országok legnevesebb marxista teoretikusai: *Roger Garaudy*, *Adam Schöff*, *Karel Košík*, *Galvano della Volpe*, *Cesare Luporini* stb., valamint olyan, a marxizmussal szimpatizáló baloldali értelmiségiek is mint pl. J. P. Sartre, s mindez még inkább aláhúzza egyfelől az érintett kérdések nagy horderejét, másfelől a marxizmus egyre erősödő vonzerejét. Az etikai konferencia menetének legszembetűnőbb sajátossága, a minden köztötség nélküli bátor kérdésfelvetés, a problémák árnyalt, sematizmusmentes elemzése volt, s ilyen légkörben senki sem léphetett, és általában nem is lépett fel valamiféle „abszolút igazság” nevében a kérdések lezárásának igényével.

Az etikai konferencia megrendezését számos, gyakran egymással ellentétes tényező tette szükségessé. Ilyen tényező mindenekelőtt az etikai kérdéssel felvetés önmagában való aktualitása, mely illusztrisan fejeződik ki marxisták és baloldali értelmiségiek, vagy akár vallásutakusok a jelenlegi polgári világ mind félelmetesebb morális nihilizmusából való kiütkeresési erőfeszítéseiben. Nem kevésbé lényeges összetevő azonban az ideológiai harc bonyolult volta sem, melynek aspektusából egyrészt a marxizmust etikátlansággal vádoló polgári nézetekkel, másrészt a marxista filozófia körében meglévő, az etika viszonylagos autonómiáját is tagadó, következképp a polgári vádak legalábbis indirektül erősítő tendenciákkal szemben szintén elengedhetetlenül szükséges a marxista etika tudományos kidolgozása. A konferencia elsődleges feladata tehát a fentiekből következően az volt, hogy végérvényesen tisztázza, van-e a marxizmusnak etikája. A konferencia, egy részt vevő, az olasz della Volpe kivételével, egyértelmű igennel válaszolt a kérdésre, és Volpe gazdasági törvényeket fetiszizáló álláspontja nem találva visszhangra, lényegében elszigetelődött. Az etika alapjainak, eredetének, és ezzel összefüggésben a személyiség problematikájának vitája azonban már távolról sem volt ilyen egyértelmű. A hozzászólók mindegyike megkísérelt egy sajátos álláspontot felvázolni, de az egyéniség viszonylagos autonómiájának elismerésén túl — amit szinte minden résztvevő elfogadott — végső fokon nem jutottak közös nevezőre.

A neves francia teoretikus, R. Garaudy, pl. az etika kidolgozásának legfőbb feltételét a kanti kriticismus, a szubjektivitás, valamint a transzcendencia kategóriáinak dialektikus materialista újraértelmezésében, illetve ily módon való átvételében jelölte meg. Garaudy közismerten sokat polemizált az egzisztencializmussal, s talán épp ezért mintegy saját ellentétében fogva maradvá, úgy hisszük, kissé túlértékeli a szubjektivitás kategóriáját. Kiderül ez abból is, hogy az etika úgyszólván minden alapkérdését a fichte hagyomány felelevenítésével véli megoldhatónak. Vallja, hogy Fichte a szubjektivitás problémáját az egzisztencialistákkal ellentétben racionalista, azaz nem szubjektivista módon

oldotta meg, s ezért alapgondolatait adoptálnia kell a marxizmusnak. Mint írja: „Azért emeltem ki Fichtét, mert a marxisták és az egzisztencialisták talán benne találhatják meg közös őstüket.”

Adam Schoff hozzászólásában lényegileg arra tett kísérletet, hogy Marxnak a személyiséggel kapcsolatos különböző megjegyzéseit összegyűjtve felvázolja egy lehetséges marxista antropológia körvonalait, mely egyidejűleg alapja lehet a marxista etika tudományos kidolgozásának. Helyesen eleveníti fel Marx tételét, mely szerint a történelem alanya mindig az eleven, a konkrét ember, aki a természet átalakításával önmagát is átalakítja, mintegy önmagát teremti. Sőt, továbbmenve kijelenti, hogy: „az egyén, mint totalitás és egyedüli struktúra bizonyos értéket képvisel, amely egyedülálló, és az egyén halálával eltűnik.” Elismeri a „freudi tudatalattit”, a személyiség irracionális összetevőit, hozzáfűzve természetesen, hogy e mozzanatok is megragadhatóak racionálisan. Schoff felfogása bár újszerű, merész, meglehetősen ellentmondásos. Egyrészt talán túlzottan is kacérokodik az irracionális kategóriájával, másrészt viszont szinte dogmatikus módon nem ismeri el, hogy a személyiségnek vannak nem folyamattjellegű, statikus, alkati összetevői.

J. P. Sartre — bár előadása nem nélkülözi a pozitív elemeket — lényegében nem tudott elszakadni korábbi egzisztencialista koncepciójától. Álláspontjának elfogadható tétele, hogy a szubjektum nem vezethető vissza pusztán külső determinációra, hogy a szubjektum mindig megszűri a külső motívumokat, és egy bizonyos sajátos belső determináció szerint cselekszik: „... a cselekvő — írja — nem úgy fogadja a külső meghatározókat, mint a golyó, amelyet egy másik golyó meglök, hanem szintetikus egységként önmagát határozza meg velük szemben, egy másik belső szintetikus egységből: az imperatívusból vagy az értékekből kiindulva.” E lényegében helyes kiindulópontja azonban eltorzul, sőt hitelet veszti azáltal, hogy objektív érvényességi körén túlfeszíti. Nevezetesen azzal, hogy a szabadságot, a szabad választás lehetőségét annyira abszolutizálja és szubjektivizálja, hogy minden külső (társadalmi) determinánst nullára redukál, miáltal az emberi cselekvés a múltjával minden kapcsolatát elvesztő „tisztá jövővé” válik, s így a lehetőségek játékának szituációjában minden szükségzerűség megszűnik, ami viszont paradox módon egy fordított előjelű indeterminista determinizmus.

Kétségtelen, hogy a leginkább figyelemreméltó és legizgalmasabb referátumot a neves cseh filozófus, Karel Košík tartotta „Az erkölcs dialektikája és a dialektika erkölce” címmel. Előadásának alaphangja erősen kritikai jellegű volt, nemcsak általánosságban érintette a marxista etika alapkérdéseit, hanem merészen hozzányúlt a jelenlegi szocialista valóság problémáihoz, sőt néhány új tétel megfogalmazására is vállalkozott. Abból indult ki, hogy a gazdasági törvények és az emberi cselekvés antinómiája jelenleg nem kielégítően megoldott, mert eddig a történelmi folyamatot szinte „természeti jelenségek” interpretálták, „dehumanizálták”, s ezzel párhuzamosan a történelmi mozgás emberi jelentését az egyéni tevékenység szférájába helyezték: „Így egészült ki — írja — a történelem fétisszerű felfogása az etikával. Nem kell tehát csodálkoznunk azon, hogy az erkölcs ebben a helyzetben... hol idegen elemként jelenik meg..., hol pedig külső járulékként, amelynek felületes elméleti jellege még inkább hangsúlyozza az ember másodlagos és mellékes helyzetét...” Véleménye szerint a marxizmus mai képviselői a tőkés rendszer ellentmondásainak leleplezésén túl nem vizsgálták meg kellően, hogy a tőke és munka ellentmondásának felszámolása vajon megszünteti-e az emberi valóság — a szó és tett, az ész és valóság, a lelkiismeret és siker stb. — összes ellentmondásait. E kritikai nézőpontból kiindulva elemzi a továbbiakban Košík az ember és a rendszer, a belső és a külső viszonyát, antinómiáját. Marxra hivatkozva kiindul a konkrét eleven emberről, a konferencia eddigi kissé óvatos megállapításait merész egyértelműséggel megfogalmazva kimondja, hogy: „Az ember mindig a rendszerben létezik, s mint a rendszer része ki van téve annak a veszélynek, hogy meghatározott funkciókká és formákká degradálódik. De az ember több is a rendszernél, mint ember nem vezethető vissza adott rendszerre. A konkrét ember létezése a rendszerre való visszavezethetlenség és a rendszer történelmi átléphetősége közötti térben helyezkedik el.” Ebből következik, hogy a dialektikus etika fő feladata a rendszer és az egyén közti ellentmondások feltárása és megoldása, ami egyszersmind az elidegenedés feloldását is jelenti az emberiség forradalmi praxisának folyamatában. A rendszer és egyén, az erkölcs és valóság, az etikus magatartással gyakran együttjáró sikertelenség antinómiájának alapja az emberi gyakorlat rendszer általi elidegenülése. „Az

erkölcs problémája — tehát mint írja — ily módon az eldologiasult gyakorlat és a humanizáló praxis, a fétisszerű gyakorlat és a forradalmi praxis viszonyává válik.”

A Gramsci Intézet vitaülése kétségkívül nem jutott el egy szintézisig, még kevésbé egy részletes etikai rendszer kidolgozásáig, munkája mégis nagy jelentőségű. Egyfelől imponzánsan deklarálta a világnak, hogy a marxizmus az etika vonatkozásában is autonóm állásponttal rendelkezik, másfelől ha csak alapvonalaiban is, de tisztázta azokat a történetfilozófiai kiindulópontokat, amelyekre egy a korunkban annyira szükségessé vált, valóban tudományos etikai rendszer felépíthető.

SUKI BÉLA

ETIKA ÉS ESZTÉTIKA FÓKUSZÁBAN

(ALMÁSI MIKLÓS: ELLIPSZIS)

Almási Miklós tanulmánykötetének gondolatkörét — a szerző szavaival élve — két fókusz határozza meg, mint az ellipszist. E két fókusz az etika és esztétika. Az olvasó első kérdése az, hogy a két szempont, illetve a kulturális-irodalmi-művészi problémák e két megközelítési módja jelen esetben valóban egységbe olvad-e, vagyis valóban egy ellipszist, s nem két önálló kört határoz meg. A mi válaszuk szerint — s ez a kötet egészét érintő pozitív kritika — Almásinak sikerült megtalálnia azt a belső összefüggést, aminek segítségével a két középpontból megszerkeszthető az ellipszis.

A bevezető tanulmányban a modern kultúra küldetéséről, perspektíváiról sai: az első rész tárgyalja az inkább etikai-filozófiai kérdéseket, a második rész a XX. sz.-i világirodalom néhány problémáját elemzi, végül a harmadik rész a kortárs magyar irodalom egyes alakjainak arcképét villantja fel. A szerző által érintett kérdések közül csak néhány általános, elvi problémára szeretnénk kitérni.

A bevezető tanulmányban a modern kultúra küldetéséről, perspektíváiról van szó. A szerző azt kérdezi, mi tekinthető a múlt örökségéből kultúránk részének, illetve milyen körülmények között válhat kultúránk elemévé mindaz, ami a múltból felhalmozódott. Századunkban nem egy figyelmeztető jel — a futuristák lázadása, a kultúra hanyatlását bizonygató pesszimizisztikus filozófiai irányzatok (pl. Spengler, Ortega y Gasset), a fasizmus kultúraellenes gyakorlata stb. — mutatja, hogy ez az örökség kérdéssé válik. Almási szerint a „múzeumodosás”, a különböző anyagi és szellemi termékek „látnivalóvá” válása e folyamat egyik ismérve. Igaza van, s ezt az általa idézett szerzőkön túl olyan polgári gondolkodók is felismerik, mint Erich Fromm, aki a ma emberének a társadalmi valósághoz, a kulturális értékekhez való tipikus viszonyát a turista magatartásában látja. A turista a valóságot felületesen súroló, passzív befogadó, akire Fromm szavai szerint a Kodak-gyár reklámmondata jellemző: „Nyomja meg a gombot, a többiről gondoskodunk!” De amikor a „múzeumodosásban” felismerjük az értékek holtta válásának veszélyét, meg kell a következőt is jegyeznünk: A „múzeumodosás”, mint a modern társadalom kulturális kincseit, múlthoz való, s így önmagához is való termékeny viszonyát fenyegető jelenség, egyben annak is kifejezője, hogy a társadalomnak egyáltalán van viszonya a múlthoz (legalábbis potenciálisan). A kapitalizmus előtti termelési módok — kivéve az antik Rómát, mely különben a hellén kor extenzív kiterjedését jelentette — nem integrálták a megelőző korszakok vívmányait, legföljebb öntudatlanul építették kultúrájukba e vívmányok *egy* elemeit. A kapitalista termelési mód totalizáló képessége, az a tulajdonsága, hogy az egész földkerekséget be tudta kapcsolni vérkeringésébe, s létrehozta a társadalmi kapcsolatok pluralizálódását, teremtette meg egyáltalán annak lehetőségét, hogy *bármely* megelőző korszak *bármely* kulturális eredményét felhalmozhatta, s elvileg magába olvaszthatta a jelen. Természetesen e lehetőség valóra válását, különösen a kapitalizmusban, az ismert jelenségek egyre jobban fenyegetik. Almási helyesen mutatja meg, hogy a felhalmozott anyagból akkor lesz csak „kultúra”, ha a jelen aktív tényezőjévé válik, ha alakítja a ma emberét. „A kultúra dialektikája abban van — mondja —, hogy az ember »másban« ismeri fel önmagát: a jelentől idegen, más szerkezetű anyagban ismer rá saját világá-